

Sivas'da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim

A. Tuba ÖKSE*

Özet

Sivas bölgesinde yapılan yüzey araştırmaları Hitit dönemi öncesine ait farklı yerleşim şemaları ortaya çıkartmıştır. Kalkolitik Çağa ait küçük plato yerleşimlerinden oluşan yapı, büyük olasılıkla avcılık ve hayvancılıkla geçinen yarı göçebe yaşam tarzını yansıtmaktadır. Erken Tunç Çağında bu merkezlerin hemen hemen hepsi terk edilmiş, yeni kurulan yerleşimler önceki döneme göre üç katı artmıştır. Sadece plato yerleşimlerinin ya da ova ve plato yerleşimlerinin oluşturduğu gruplar, tarım ve hayvancılıktan oluşan karma bir ekonomiyi yansıtmaktadır. Orta Tunç Çağında bu yerleşim birimlerinin dörtte biri kullanılmaya devam edilmiştir; bu dönemde yeni kurulan yerleşim sayısının azlığı, yerleşim tarihinde bir kesintinin meydana gelmediğine işaret etmektedir. Bu dönemde ovalarda birer büyük boyutlu yerleşim ile çevresinde birkaç küçük boyutlu yerleşim biriminden oluşan bir şema ortaya çıkmıştır. Bu şema, bölgede ilk kez bir yerleşim hiyerarşisinin, dolayısıyla merkeze bağlı birimlerden oluşan bir idari yapının geliştiğini göstermektedir. Bu yeni yapılaşma, Hitit döneminde daha belirginleşen, tarımla uğraşan yerleşik toplum yapısının temellerini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Anadolu, Sivas, Yerleşim Sistemleri

Abstract

Field surveys carried out in the Sivas-region brought out several pre-Hittite settlements showing different settlement systems. Chalcolithic sites show groups of small plateau-settlements, reflecting a semi-nomadic way of life with hunter and pastoral economy. Nearly all these sites were abandoned in the Early Bronze Age. The number of settlements tripled in comparison to the number of the settlements in the previous period. Groups of plateau sites and those consisting of plateau and plain sites show a mixed economy of agriculture and pastoralism. In the Middle Bronze Age, only one quarter of these sites were reoccupied; only a few sites were new, indicating a continuity from the previous period. The settlements were on plains and each large site with more than one small site nearby reflects the earliest settlement hierarchy in this region. This settlement pattern points to an administration of smaller settlements with a large central site. This pattern indicates sedentary communities based on agricultural economy, which developed to a state in the Hittite Period.

Keywords: Chalcolithic Age, Early Bronze Age, Middle Bronze Age, Anatolia, Sivas, Settlement Systems

* Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Bu makalede bazı sonuçlarının ele alındığı Sivas ili 1992-1995 Yüzey Araştırmaları Sivas Valiliği ve Sivas Müze Derneği, 1997-2000 araştırmaları Hacettepe Üniversitesi Araştırma Fonu katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

1. Giriş

Yazılı belgelerin bilgi vermediği geçmiş dönemlerdeki toplumların yaşam tarzları ve beslenme ekonomilerinin anlaşılabilmesi için, yerleşimlerin konumları, boyutları, birbirlerine olan mesafeleri ve çevrelerindeki besin elde edebilecekleri alanın özellikleri incelenmelidir. Bir bölgedeki yerleşim dokusunun dönemler boyunca gösterdiği farklılaşmalar gerek çevre koşullarındaki ve gerekse sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapıdaki değişimlerin yansımasıdır. Bir topluluk, varlığını sürdürebilmek için öncelikli olarak su ve besin kaynaklarına ve savunmaya gereksinim duyar. Bu nedenle topoğrafya ve çevre koşulları, yerleşim için mevki seçiminde etken olmuştur.

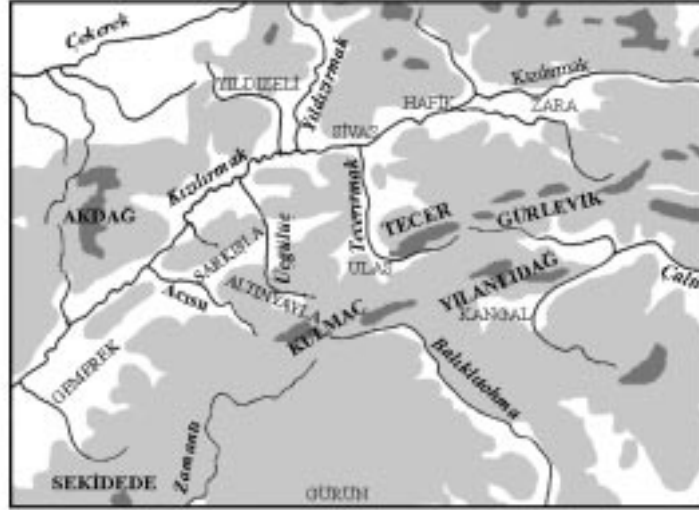
Bir eski yerleşimin boyutları, genellikle üzerindeki seramik parçaları ve küçük buluntuların yayılımı ile belirlenir. Genel olarak 2 hektardan küçük bir alanı kaplayan en küçük yerleşim birimleri küçük köy, mezra ya da yayla, 3-6 hektarlık alan kaplayan yerleşim birimleri köy olarak nitelenmekte, bunun üzerinde alan kaplayan merkezler ise küçük, orta ya da büyük kentler olarak sınıflanmaktadır (Adams ve Nissen, 1972: 18). Aynı dönem içerisinde farklı yerleşim boyutlarının belirlenmesi, bir yerleşim hiyerarşisinin varlığına işaret eder, yerleşimler arasındaki mesafe de bir merkeze bağlı küçük yerleşimlerden oluşan şemaların belirlenmesini sağlar (Christaller, 1933: 119; Bernbeck, 1997: 153-155). Yerleşimler arasında boyut farklılıklarının bulunmadığı durumlarda merkezi bir idari yapının söz konusu olmadığı, bu yerleşimler arasında kısa mesafelerin bulunması da aynı topluluğa ait küçük birimlerin söz konusu olabileceğine ya da bunların mevsimlik yerleşim birimleri olabileceğine işaret eder. Bu aynı boyuttaki yerleşimler arasında bazıları zaman içerisinde büyüyerek merkezi bir konuma gelebilir ve yerleşim hiyerarşisinin yansıttığı bir idari yapı geliştirilebilir.

Bir yerleşimde yaşayan insanların besinlerini elde edecekleri alanın genişliği, genellikle düz araziler için hesaplanmaya çalışılmıştır. Çiftçi toplumlarda tarlaların yerleşime olan mesafeleri için bir günlük çalışma süresi düşünülerek ortalama 1 saatlik yürüyüşle ulaşılabilecek, yaklaşık 5 km lik bir mesafe ön görülmektedir (Hodder ve Orton, 1976: 233, Fig. 7.4; Johnson, 1987). Buna göre, aynı tarım alanını paylaşan yerleşimlerin birbirlerine olan mesafelerinin 10 km den fazla olması gerekecektir. Kuzey Suriye'deki yerleşim birimleri üzerine yapılan araştırmalara göre, bir yerleşim biriminde yaşayan insanların bir yıl boyunca gerek duyduğu besinin elde edilebilmesi için tarım alanının yerleşimin kapladığı alanın yaklaşık 60 katı olması gerekmektedir (Wilkinson, 1989: 44). Bu alan hesaplanmasında dik yamaçlar ya da arazinin tarıma uygun olup olmadığının göz önüne alınması gerekir (Bernbeck, 1997: 163). Bir yerleşimin çevresinde tarıma uygun yeterli alanın bulunmadığı durumlarda, yerleşimcilerin gerekli besin miktarını platolardan elde etmeleri ya da başka bölgelerden getirmeleri gerekecektir.

Bir topluluğun beslenmesi için gerekli ikinci kaynak olan hayvancılık, deri, yün, boynuz gibi yan ürünlerin de elde edilmesini sağlamaktadır. Küçükbaş hayvan sürülerinin meralarda ve yaylalarda dolaştırılması gerekeceğinden, her yerleşimin otlak alanlarının da bulunması gerekir ve bu işi yapanların sürekli hareket etmesi gerekir. Birbirine yakın mesafede bulunan ve çoğu yaylalarda yer alan küçük merkezlerden oluşan grupların daha çok hayvancılıkla geçinen topluluklara ait olabileceği, tarım ve hayvancılıktan oluşan karma bir ekonomi sürdüren topluluklara ait yerleşim birimlerinin bir kısmının ovalarda, bir kısmının yaylalarda yer alan mevsimlik yerleşimler olabileceği düşünülmektedir (Adams ve Nissen, 1972: 23-26).

Şekil 1. Araştırılan Bölgenin Konumu

Şekil 2. Araştırılan Bölgenin Yüzey Şekilleri

Sivas il sınırları içerisine giren bölgede 1992-2000 yıllarında sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları sırasında incelenen merkezler arasındaki, Hitit dönemi öncesine ait yerleşim birimlerinin boyut oranları ile birbirlerine olan mesafeleri değişmektedir ve yerleşmek için her dönemde farklı konumlar tercih edilmiştir. Bu farklılık, Hitit öncesi toplumların değişik yaşam tarzlarını tercih ettiklerini göstermekle birlikte, bir gelişim ve değişim sürecini de yansıtmaktadır.

2. Kalkolitik Çağ

Araştırılan bölgede 75 merkezde Kalkolitik Çağ seramiğine rastlanmıştır (Ökse, 2003b). Bu merkezler genellikle akarsuların üst sekileri üzerinde, platoların vadilere bakan yamaçlarında ve kayalık zirveler çevresinde yer alan (Şekil 6), ortalama 30-40 m.

çaplarda küçük boyutlu yerleşmelerdir. Orta ve büyük boyutlu höyüklerde çeşitli dönemlerde yerleşildiğinden ve bu merkezlerde arkeolojik kazı yapılmadığından, buralardaki Kalkolitik yerleşimlerin boyutları bilinmemektedir. Çok dönemli höyüklerde Kalkolitik Çağ yerleşimlerinin boyutlarının küçük olduğu ve daha sonraki dönemlerde höyüklerin genişlediği düşünülmektedir. Kalkolitik Çağ malzemesinin geniş bir alana (yaklaşık 8 ha) dağıldığı sadece iki merkez saptanmıştır. Bunlar, plato üzerine kurulmuş düz yerleşim alanlarıdır.

MÖ. 4. binde günümüzden daha sıcak ve nemli bir iklim hüküm sürmüştü ve step-orman örtüsü oluşmuştur (Brentjes, 1982: 465-473; Zeist ve Bottema, 1982: 289, 319, Fig. 14.13; Sagona, 1984: 139). Bu sıcak dönemde meydana gelen yoğun yağışların vadileri derinleşmesi nedeniyle plato kenarları yerleşime uygun alan oluşturmuş olabileceği gibi (Ökse, 1999: 304-307), akarsu kenarlarına kurulmuş olan yerleşmelerin ovalarda biriken kalın mil dolgu altında kalmış olmaları da olasıdır.

Araştırılan bölgenin özellikle batı kesiminde, yerleşimlerin birbirine oldukça yakın mesafelerde yer almaları dikkat çekmektedir (Şekil 3). Akdağ'ın güney eteklerindeki 11 merkezin birbirine olan mesafeleri 500 m ile 5 km arasında değişmektedir. Bu merkezlerin birbirlerine olan yakınlıkları, bu yerleşimlerde oturan insanların aynı alanı kullanmış olabilecekleri, dolayısıyla büyük olasılıkla aynı kabileye mensup olabilecekleri izlenimini bırakmaktadır. Bu alandaki dar vadilerde kısıtlı tarım olanakları bulunmasına karşın, bölgede orman örtüsünün büyük alanlar kaplamakta olduğu ve burada yaşamış olan insanların ormanlık alanda yeterli av hayvanı ve çeşitli bitkilerle beslenebileceği göz önüne alındığında, bu merkezlerin mevsimlik yerleşimler olmaları da olası görülmektedir.

Sekidede ve Kulmaç Dağlarının kuzey eteklerindeki platolarda yer alan Kalkolitik Çağ yerleşimlerinin de birbirlerine yakın mesafelerde buldukları görülmektedir. Bu bölgedeki merkezler iki, üç ya da daha fazla küçük yerleşim biriminden oluşan gruplar halindedir. Aynı gruptaki merkezler arasındaki mesafelerin yaklaşık 2 km yi aşmaması, grupların ise birbirlerinden ortalama 5-10 km uzakta bulunmaları, burada da birden

Şekil 3. Kalkolitik Çağ Merkezleri

Şekil 4. Erken Tunç Çağ Merkezleri

fazla mevsimlik yerleşim biriminden oluşan bir şema ortaya çıkartmaktadır. Söz konusu yerleşim gruplarındaki merkezlerin tümü aynı anda iskan edilmekten çok, bunlar büyük olasılıkla mevsimlik olarak yer değiştiren bir kabileye, ya da klana ait yerleşim birimleri olmalıdır. Böylece her kabilenin av ve otlak alanı da aşağı yukarı belirlenebilmektedir (Şekil 3).

Kızılırmak havzasındaki yerleşim birimlerinden toplanan kap parçaları (Ökse, 2003b), buralarda yaşayan insanların genellikle sınırlı kap tiplerine ait el yapımı, düşük ısıda pişmiş ve yüzeylerine özen gösterilmemiş kaplar kullandıklarını göstermektedir. Bunlar genellikle koyu kahve rengi, kızkahve rengi ve siyahımsı renkler göstermektedir. Yıldızeli Ovasında Göller Bölgesi Erken Kalkolitik Çağ boyalılarına, Şarkışla ovasında Konya Ovası Orta Kalkolitik Çağ boyalılarına ait birer kap parçası ele geçmiştir. Yukarı Fırat havzasında yer alan merkezlerden toplanan kap parçaları ise açık kahverengi hamurlu bezemesiz gruplar ile Geç Obeid tipi boyalı parçalardan oluşmaktadır. Buna göre bu iki bölgeyi birbirinden ayıran Kulmaç ve Tecer dağ sıraları aynı zamanda iki farklı kültür bölgesini de birbirinden ayırmakta idi ve bu bölgelerde yaşayan insanların büyük olasılıkla içe kapalı bir sosyokültürel yapıları vardı.

Bu merkezlerin büyük çoğunluğu Kalkolitik Çağ sonunda terk edilmiş, sadece yedi merkezde yerleşim devam etmiştir (Şekil 7). Bu durum, Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağına geçilirken farklı alanların yerleşim için tercih edildiğini göstermektedir. Yerleşim dokusundaki bu değişime büyük olasılıkla bir iklim değişikliği neden olmuş görülmektedir. MÖ. 3200-2900 yılları arasında Önasya'da az yağışlı, kurak bir iklimin hüküm sürdüğü ve büyük nehirlerde su seviyesinin önemli ölçüde düştüğü belirlenmiştir (Butzer, 1995: 136-138; Baillie, 1998; Peiser, 1998). İklim değişikliğinin insanların besin kaynakları üzerindeki olumsuz etkisi, buralarda yaşayan insanların başka bölgelere göç etmelerine ya da yeni insanların bölgeye gelmelerine neden olmuş görünmektedir.

3. Erken Tunç Çağı

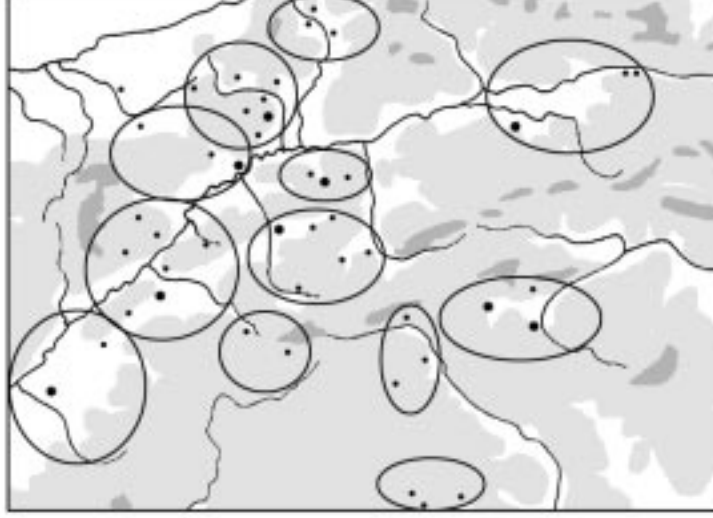
Araştırılan bölgede, üzerinde MÖ. 3. bine tarihlenen seramik parçaları ele geçen toplam 154 merkez incelenmiştir. Buna göre yerleşim sayısı Kalkolitik Çağa göre iki ka-

tı artmıştır. Bunlardan sadece yedisi Kalkolitik çağdan beri iskan edilmiş olup, büyük çoğunluğu yeni kurulmuştur. Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin yaklaşık üçte ikisi platolar üzerinde, üçte biri ova kenarlarında yer almaktadır. Bu merkezlerin % 73 ü ortalama 2 hektarlık bir alandan daha geniş değildir ve bunların büyük çoğunluğu daha sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Orta ve büyük boyutlu merkezlerin daha sonraki dönemlerde de iskan edilmeleri nedeniyle, sadece yüzey malzemesi toplanarak değerlendirilen bu merkezlerin Erken Tunç Çağı tabakalarının yayılım alanı hesaplanamamıştır. Bununla birlikte, örneğin Yıldızeli'ne bağlı Kayalıpınar köyü yakınlarındaki Harabe Mevkiinde Hitit Çağı ve sonrasında ait intramural yerleşim alanının 20 hektar olmasına karşın (Ökse, 2000: 92) burada Erken Tunç Çağına tarihlenen seramik parçalarının yayılım alanının Hitit surunun başladığı güney kesimdeki küçük höyüğün sınırlarını aşmaması, Sivas bölgesindeki Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin genellikle küçük boyutlu birimlerden oluştuğu izlenimini bırakmıştır. Bu durumda, bölgede Erken Tunç Çağı için bir yerleşim hiyerarşisinin varlığından söz edilemeyecektir.

Erken Tunç Çağı merkezleri arasındaki mesafeler, genellikle 1.5 km ile 10 km. arasında değişmektedir. Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde olduğu gibi, Erken Tunç Çağı merkezleri için de birbirine yakın birimlerden oluşan gruplar belirlenebilmiştir (Şekil 4). Bu grupların yaklaşık yarısı bir ova yerleşimi ve birkaç plato yerleşiminden, diğer yarısı da sadece plato yerleşimlerinden oluşmaktadır.

Sadece plato yerleşimlerinden oluşan gruplarda olasılıkla hayvancılıkla geçinen toplulukların, bir ya da iki ova yerleşimi ile birkaç plato yerleşiminden oluşan gruplarda ise olasılıkla hem tarım hem de hayvancılıkla geçinen toplulukların yaşadığı ön görülebilir. Bu tür topluluklarda yerleşim yerleri mevsimlik olarak değiştirilmekte, genellikle topluluğun bir bölümü tarım alanında kalırken diğer bölümü hayvan sürüleriyle yaylalara çıkmaktadır. Bu gruplar arasındaki mesafelerin 8 km ile 20 km arasında değişmesi, olasılıkla her yerleşim grubunun bir kabilenin egemenlik alanını belirlediğini düşündürmektedir. Yüzeyden toplanan malzeme, araştırılan bölgenin Yukarı Kızılırmak havzasını içine alan batı yarısında Orta Anadolu tipinde, genellikle kırmızı ve kızılkahverengi astarlı ve perdahlı, el yapımı kaplara aittir. Bölgenin doğu yarısındaki yerleşimlerde ise Erken Transkafkas tipinde kabartma ve kazıma bezemeleri olan kaplara ait parçalar ele geçmiştir (Ökse, 1993). Bu kültüre ait kalıntılar Yukarı Kızılırmak havzasının doğu kesimi ile Yukarı Fırat havzasına giren bölgedeki tüm Erken Tunç Çağı merkezlerinde ele geçmiştir. Sivas il sınırları içerisine giren bölgenin orta kesimlerinde, her iki türe giren kap parçalarının birlikte bulunması, bu kesimin bir kültürel geçiş bölgesi olduğunu göstermektedir. Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı topluluklarının tarım ve hayvancılıkla geçinen yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdürdükleri öne sürülmüştür (Sagona, 2004: 487; 497). Sivas bölgesinin de bu dönemde Doğu Anadolu kültürünün bir parçası olduğu ve buradaki insanların da benzeri bir yaşam tarzı sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin yaklaşık dörtte üçü MÖ. 3. bin sonlarında terk edilmiş, Erken Tunç Çağından Orta Tunç Çağına geçilirken yerleşim dokusunda önemli bir değişiklik olmuştur. Benzeri bir durum Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu için de geçerlidir (Sagona, 2004: 477-480). Bu bölgelerde yerleşik yaşam büyük ölçüde ortadan kalkmış ve kurgan buluntularından tanıdığımız yeni insanlar bölgeye gelmiştir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde de yerleşim yerlerinin MÖ. 3. binin son yüzyıllarında terk edildiği ve yerleşim sayısında önemli bir düşüş olduğu belirlenmiş (Yakar, 1985: 259), ancak, Doğu Anadolu'daki gibi önemli bir kültürel değişim yaşanmamıştır.

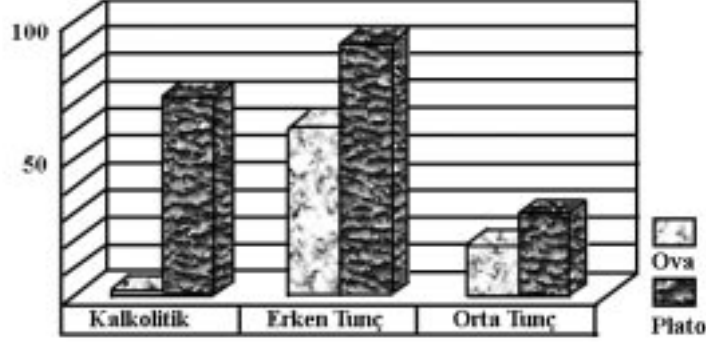
Şekil 5. Orta Tunç Çağ Merkezleri

4. Orta Tunç Çağı

Sivas bölgesinde incelenen 48 merkezlerden 40 tanesinin Erken Tunç Çağından beri iskan edilen ova yerleşimleri olması (Şekil 7) (Ökse, 2003a), bölgede yerleşimin devamlılığına işaret etmektedir. Erken Tunç Çağında tarım alanları kenarına kurulan merkezler, iklimin tekrar günümüz iklimine benzemesi (Ökse, 1999: 305) sonucunda sürekli yerleşimler olarak devam etmiş, çoban topluluklarının kullandığı düşünülen mevsimlik plato yerleşimleri ise terk edilmiş görünmektedir. Orta Tunç Çağındaki yerleşim sayısı Erken Tunç Çağındaki yerleşim sayısının yaklaşık üçte biri kadardır (Şekil 6). Bunların aralarındaki mesafelerin artması, bir önceki dönemin yarı göçebe yaşam tarzının değiştiğini ve Orta Tunç Çağında tarıma dayalı ekonominin ön plana çıktığını göstermektedir.

Bereketli ve geniş tarım alanlarına sahip ovalarda yer alan bazı yerleşimlerin boyutlarının büyümesi, platoların ovalara bakan yamaçlarında ve dar tarım alanlarına sahip vadilerde kurulan yerleşimlerin boyutlarının küçük olması, ekonomik açıdan gelişen bazı yerleşim birimlerinin merkezi konuma geldiklerini ve bir yerleşim hiyerarşisinin geliştiğini göstermektedir (Şekil 5). Büyük boyutlu yerleşimlerin yayılım alanı 8-15 hektar arasında değişmektedir. Kızılırmak'ın kuzeyindeki ovalarda iki (Yıldız ovası ve Kızılırmak vadisi), güneyindeki ovalar zincirinde (Gemerek, Şarkışla, Kayadibi, Sivas ve Zara) birer ve Kangal ovasında iki büyük boyutlu yerleşim birimi yer almaktadır. Bunlar arasında yer alan küçük boyutlu yerleşim birimleri (ortalama 3-5 hektar), olasılıkla büyük merkezlere bağlı köylerdir. Birbirine en yakın yerleşim birimleri arasında, büyük bir merkezin yakınındaki küçük merkezden oluşan bazı gruplarda, ortalama 5 km mesafe bulunmaktadır. Merkezlerin birbirlerine olan mesafeleri genellikle 10-15 km arasında değişmektedir, ki bu mesafe, her yerleşimin işlediği tarım alanının gerektirdiği asgari mesafedir (Bernbeck, 1997: 163).

Orta Tunç Çağında yerleşim için genellikle çevreye hakim plato çıkıntıları tercih edilmiştir. Büyük boyutlu yerleşim birimlerinin tümü ve küçük merkezlerin üçte biri ge-

Şekil 6. Çağlara Göre Yerleşimlerin Konumları

niş bereketli ovaların kenarlarında kurulmuş, küçük yerleşimlerin üçte ikisi dar vadilerin kısıtlı tarım alanlarını kullanabilecek biçimde yerleştirilmiştir. Bu konumları ile Orta Tunç Çağı yerleşimcilerinin geçim kaynağının ağırlıklı olarak tarıma dayandırıldığı ve ovalarda daha yoğun bir nüfusun barındığı anlaşılmaktadır.

Orta Tunç Çağı merkezlerinden toplanan kap parçaları gerek teknik ve gerekse biçim ve renk açısından Anadolu'daki Assur Ticaret Kolonilerinde ele geçen kaplara benzemektedir. Sivas bölgesinde saptanan büyük merkezlerin Kaniş Karum'una bağlı Anadolu ticaret sisteminin çivi yazılı kaynaklarda geçen, ve henüz yerleri saptanamamış olan bazı kentleri olabilecekleri düşünülmektedir (Ökse, 2003a). Bazı kaynaklarda *Durhumit*, *Hurma*, *Samuha*, *Hagmisa*, *Arziya*, *Anzara* gibi merkezlerin Yukarı Kızılırmak bölgesinde yer aldığı öne sürülmekle birlikte (Ökse, 2000: 88-90), bölgede henüz bu döneme ait herhangi bir yazılı belge ele geçemediğinden, lokalizasyon önerileri değerlendirilememektedir.

5. Sonuç

Sivas bölgesi Orta Anadolu yaylası ile Doğu Anadolu dağlık bölgesi arasında bir geçiş bölgesi oluşturur ve doğu-batı yönünde uzanan dağ sıralarından ve bunların arasında kalan küçük ova dizileri ve dar vadilerden oluşan bir topoğrafik yapısı vardır. Yakın zamana kadar arkeolojik açıdan az bilinen bu bölgede gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sırasında Kalkolitik çağdan daha erken dönemlere tarihlenebilecek merkezlere rastlanmamıştır. İncelenen yerleşimler, bölgede Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağında küçük boyutlu köylerin ve yayla yerleşimlerinin kurulduğu, idari merkezleri belirgin olmayan bir toplum yapısının egemen olduğunu göstermektedir. Nüfusun Kalkolitik Çağda daha çok platolarda yaşayan ve ağırlıklı olarak avcılık ve hayvancılıkla geçinen gruplardan, MÖ. 3. binde ise büyük olasılıkla yarı göçebe yaşam tarzı süren tarımcı ve hayvancı topluluklardan oluştuğu düşünülmektedir. Kalkolitik Çağ sonunda yerleşim birimlerinin büyük bölümünün terk edilmesine karşın Erken Tunç Çağında yerleşim sayısındaki üç misli artışın temel nedeninin tarım ve hayvancılıkla geçinen grupların kullandığı çok sayıda farklı mevsimlik konaklama yerleri olabileceği düşünülmektedir.

MÖ. 2. bin başlarında yerleşim dokusunda radikal değişiklikler meydana gelmiştir. Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin çoğunun terk edildiği bu dönemde yerleşim sayısı dörtte üçe oranında azalmış, buna karşın, tarım alanlarında yer alan yerleşimler Orta Tunç Çağında kullanılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde yerleşimlerin sayıca azalması ve aralarındaki mesafenin artması, geniş tarım alanları ve otlak alanlarının tümüyle

Şekil 7. Çağlara Göre Yerleşimlerin Yoğunluğu

yerleşik topluluklar tarafından kullanıldığına işaret eder niteliktedir. Orta Tunç Çağında bazı yerleşimlerin merkezi bir işlev kazanarak boyutlarının büyüdüğü, dağlar ile sınırlanan ovaları birer büyük merkezin kontrol ettiği ve bu merkezlere bağlı küçük yerleşim birimlerinden oluşan bir idari yapının geliştiği anlaşılmaktadır. Bu gelişim sürecinin sonunda Hitit İmparatorluk Çağında daha da belirginleşen bir yerleşim hiyerarşisi ortaya çıkmıştır (Ökse, 2000: 107-108, Şek. 14). Orta Tunç Çağı, bölgenin yaşam tarzında büyük bir değişimle karakterize edilirken, kültürel olarak Erken Tunç Çağından itibaren ortaya çıkan bir gelişim süreci yaşanmış görünmektedir. Bölgenin politik ve sosyoekonomik yapısı, ancak büyük Orta Tunç Çağı merkezlerinde arkeolojik kazıların yapılması ile açıklığa kavuşabilecektir.

KAYNAKÇA

Adams, R. Mc. ve H.-J. Nissen (1972), *The Uruk Countryside: The Natural Setting of Urban Societies*. Chicago, London: University of Chicago.

Baillie, M. G. L. (1998), "Hints that Cometary Debris Played Some Role in Several Tree-Ring Dated Environmental Downturns in the Bronze Age", *Natural Catastrophes During Bronze Age Civilisations. Archaeological, Geological, Astronomical and Cultural Perspectives* (ed: B. J. Preiser, T. Palmer ve M. E. Bailey). Oxford: British Archaeological Reports: 109-116.

- Bernbeck, R. (1997), *Theorien in der Archäologie*. Tübingen, Basel: Francke.
- Brentjes, B. (1982), "Holozän-Geologie und Archäologie. Gedanken und Fragen zur Korrelation der Resultate zweier Wissenschaften", *Palaeoclimates, Palaeoenvironments and Human Communities in the Eastern Mediterranean Region in Later Prehistory* (ed. J. L. Bintliff ve W. van Zeist). Oxford: British Archaeological Reports: 453-484.
- Butzer, K. W. (1995), "Environmental Change in the Near East and Human Impact on the Land", *Civilizations of the Ancient Near East I* (ed. J. M. Sasson). New York: Hendrickson: 123-151.
- Christaller, R. (1933), *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena: Fischer.
- Hodder, I. R. ve C. Orton (1976), *Spatial Analysis in Archaeology*, Cambridge: Cambridge University.
- Johnson, G. A. (1987), "The Changing Organisation of Uruk Administration on the Susiana Plain", *The Archaeology of Western Iran* (ed. F. Hole). Washington: Smithsonian Institute: 107-139.
- Ökse, A. T. (1993), "Verbreitung der Transkaukasischen Kultur in der Sivas-Region", *ISTANBULER MITTEILUNGEN* 43: 133-146.
- Ökse, A. T. (1999), "Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçığ Yerleşim Tarihi", *BELLETEN* 62 (234): 299-390.
- Ökse, A. T. (2000), "Neue hethitische Siedlungen zwischen Maşat Höyük und Kuşaklı", *ISTANBULER MITTEILUNGEN* 50: 85-109.
- Ökse, A. T. (2003a), "Assur Ticaret Kolonileri Çağında Sivas", *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu. Sivas, 15-17.05.2003. Bildiriler Kitabı*. Sivas: Sivas Hizmet Vakfı: 123-131.
- Ökse, A. T. (2003b), "Kalkolitik Çağda Sivas Bölgesi", *From Village to Cities: Early Villages in the Near East. Studies Presented to Ufuk Esin 1* (ed. M. Özdoğan, H. Hauptmann ve N. Başgelen). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat: 171-197.
- Peiser, B. J. (1998), "Comparative Analysis of Late Holocene Environmental and Social Upheaval: Evidence for a Global Disaster Around 4000 BP", *Natural Catastrophes During Bronze Age Civilisations. Archaeological, Geological, Astronomical and Cultural Perspectives* (ed. B. J. Preiser, T. Palmer ve M. E. Bailey). Oxford: British Archaeological Reports: 117-139.
- Sagona, A. (1984), *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*. Oxford: British Archaeological Reports.
- Sagona, A. (2004), "Social Boundaries and Ritual Landscapes in the Late Prehistoric Trans-Caucasus and Highland Anatolia", *A View from the Highlands. Archaeological Studies in Honour of Charles Burney* (ed. A. Sagona). Herent: Peeters: 475-538.
- Wilkinson, T. J. 1989. "Extensive Sherd Scatters and Land-Use Intensity: Some Recent Results", *JOURNAL OF FIELD ARCHAEOLOGY* 16: 31-46.
- Yakar, J. (1985), *Later Prehistory of Anatolia. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*. Oxford: British Archaeological Reports.
- van Zeist, W. ve S. Bottema (1982), "Vegetational History of the Eastern Mediterranean and the Near East During the Last 20.000 Years", *Palaeoclimates, Palaeoenvironments and Human Communities in the Eastern Mediterranean Region in Later Prehistory* (ed. J. L. Bintliff ve W. van Zeist). Oxford: British Archaeological Reports: 277-323.